

ՕՐԱԳԻՐ ԶՄԻՒՌՆԻԱՅ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

ԵՕԹՆԵՒՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԶՄԻՒՌՆԻԱ ՈՒՐԲԱԹ 19 ԱՊՐԻԼԻ 1857

ԹԻՒ 543

ԶՄԻՒՌՆԻԱ . 19 ԱՊՐԻԼԻ

Սոսկուայէն մարտի 8ին գրուած , մեր յարգույ բարեկամներէն մէկուն նամակէն հետեւեալ յօդուածը կը քաղեմք ՚ի մասին առ Ստուած փոխման վեհափայլ տէր Ներսէս սրբազնապետը ազգասէր կաթողիկոսին ամենայն Հայոց :

... «Վանդի որպէս այլ բազում դէպք կենաց նորա , կըսէ մեր յարգույ բարեկամը , նոյնպէս և եւր նորին յաշարհէս , հրաշարի իմն օրինակաւ եղև , զոր կարծաւօտ բանիւ ծանուցանէ մեզ մի ամն ՚ի բարեկամաց ՚ի Տփլիս քաղաքէ , գրելով այսպէս :

«Յաւալի հոգեւոյ ծանուցանեմ ձեզ զյանկարծաշատ մահուանէ Նորին Վեհափայլութեան զի ՚ի 13 ամսոյս (այսինքն փետրվարի) ՚ի 4 ժամուս յետ կէս աւուր , պատրաստեալ նորա ըստ ընտանիքի սովորութեան իւրոյ գնալ յեկեղեցի , այլ տեսնելով թէ չէ գեռ ժամանակ ժամեր գումարեան , ուստի առնու զգրիչ իւր ՚ի ձեռք վասն շարունակելոյ զհարկաւոր թուղթս : Եւ ահա մտանէ ՚ի սենեակ նոցա մի ամն ՚ի սպասաւորաց իւրոց , առ զեկուցանել թէ արդէն ժամ է գնալոյ յեկեղեցի , և տեսանէ զի նա առ տիւփանիւ նստեալ կայ ՚ի վերայ փոխ (այսինքն տախտակամած գետնոյ) յեցեալ զմէջն առ նովաւ , և ՚ի հրաւիրելն զնա յեկեղեցի , տեսանէ զնա շնչապառ զրաւեալ ՚ի կենաց : Սկիւն զորքալի գրութեան նորա զեկուցանէ Սարգիս արհայն , և նորա գնացեալ գտանէ զնա մեռեալ , ահա վերջին թեկ կենաց բազմաշատ Հօրն հասարակաց : Ի նմին իսկ ժամուս ըստ անօրէնութեան մարմնաւոր և հոգեւոր իշխանութեան , բոլոր թուղթն նորա և առտին եղեալ իրեղենք կիքեցան ՚ի ներկայութեան ոտականի և այլոց աստիճանաւորաց , և առաքեցաւ կուրիէր (սուրհանգակ) ՚ի Սինթոն վասն առնելոյ զարտաշաւ :

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԶՄԻՒՌՆԻԱ

ԽՆԴԻՐ ԻՐԱՒԱՍՈՒԹԵԱՆ ՊԱՊԻՆ ԿՈՌԱՄԱՅ

(Հարանախոսութիւն 1)

Հռոմէական աստուածաբանից մէջ այնպիսի անձինք եղած են որ այս իրենց անտեղի և վնասակար կարծիքը մինչև ծայրը հասուցեր են : Ինոնց մէջ անուանի է Սարգիս անուանով սպանիացի յիսուսեան աստուածաբանը , որ իր գրքերէն մէկուն մէջ կը հաստատէ թէ պապին հրամաններուն դէմ կեցող թագաւորները մեռցնելով մեզք չէ , արդարութիւն է : Կըսեն , և շատ հաւանական է , թէ այն գրքին խոսքերէն յորդորուեցաւ Սափայեաք անունով արքայապետը Վաղարշ Հենրիկոս Վ թագաւորը սպաննելու իբրեւ աստուածահաճոյ գործ մը ընելու մտքով : Վաղարշ խորհրդարանը Սարգիս նային այն գիրքը այրել տուաւ հրապարակաւ Փարիզու : մայր եկեղեցւոյն դրան առջևը 1610 ին , և սակայն ուրիշ շատ յիսուսեան աստուածաբաններ ալ նոյն վարդապետութիւնն ըրին , ինչպէս Վերան , Սաթարէլի , Եւգենի Յովհաննէս , Սուրբէլ և այլն : Ինոնց և նմանաց կարծիքն այս է թէ պապն է միմիայն , միահեծան և տիեզերական թագաւորը , իսկ կայսերը և թագաւորը անոր փոխանորդներն են որ ուզած ատենը կրնայ փոփոխել , և եթէ իրեն դէմ բան մը ընեն մեռցնել տալ , անոնց տեղը տեղապահ մը յուղարկել , տէրութիւնը կառավարել :

(1) Տես քաղաք 559 թիւը :

Լորն անօրէնութիւն . իսկ մարմին հանգուցելոյն մեծաւ պատուով պահպանի . և ՚ի վաղիւն (այսինքն ՚ի 16 փետրվարի) պարտի տանել վայելուչ հանգիսիւ ՚ի մայր եկեղեցին վանաց , և անդունի միալցանօրէնութիւն Սինթոն . զի կամին տանել զնա Վաղարշին :

Պրուսոյէն հետեւեալ յօդուածը յուղարկած են մեզ ՚ի հրատարակութիւն :

«Սեր գերապատիւ Վաղարշ տէր Վերդ սրբազան արքեպիսկոպոս , որ եպիսկոպոսական աստիճան ընդունելու գացած ժամանակը հանգուցեալ սրբազնապետը տէր Վերսէս հայրապետը Տփլիս գտնուելով , տարի մը չափ Նորին Վեհափայլութեան քով մնաց և չափազանց ջերմեռանդութիւն և համակրական սէր մը ունեցաւ միշտ առ հանգուցեալ Նրանելին , ուստի երբոր անոր առ Ստուած փոխուելուն տրամադրութիւնը առաւ ՚ի սուրբ մեծ համակերպ , յատկապէս անօրինեց որ խիստ փառաւոր պաշտօն և սուրբ պատարագ մատուցուի վասն հանգստեան հոգեւոր Նրանելոյն : Յերաւի շատ սրտաշարժ էր տեսնել այս հոգեւոր հանգիսին ժամանակը , ժողովրդեան արտասուելից աչքերն և սրտերուն հեկեկանքը : Թէպէտեալ առաւտուն եկեղեցւոյ սենեակը և յատկապէս սեղանը տած էին , այլ ՚ի ժամուս սուրբ պատարագին երբ վարդապետը բացուեցաւ , սուրբ խորանը վերուստ ՚ի վայր և բեմը սե քողով ծածկեալ էր , նոյնպէս և մամբը : Ժամարարը իւր օրգեղիւր տէր Պետրոս վարդապետը , բազկատարած կայնած , գպիւրբ բոլորովն սեղանը շարժելով և սեղանի վրայ մամբը եկեղեցւոյ ատենը կայնած , սխան սուրբ խորհուրդը մեղմ ձայնիւ : Եւ երբ Հաւատամքը ընկեցաւ , աջակողմեան պահարանէն չորս պատուաւոր քահանայք զգետնաւորեալք :

Եւ հաւանաւ մարդը թագաւորացընել , և եթէ անիկա ալ ապրտամբի սպաննել տալ : Իրաւքնեալ այս սկզբունքը ՚ի գործ դրուեցաւ Վաղարշ մէջ քիչ մը ժամանակ 1576ին ատենները , վանդի իր զուրբը Լուսինի կարգիւնալին հետ գաղափարութիւն մը հաստատեց ՚ի մէջ հռոմէականաց Հենրիկոս Վ թագաւորը աթոռէն ձգելու համար , որովհետեւ այն խաղաղասէր թագաւորը Վաղարշականաց դէմ հալածանք հանել էր ուզեր : Կից դեռին խելքը միտքը այն էր որ ինքը թագաւորէ , ուստի միաբանեցու Սպանիոյ Փիլիպպոս Բ թագաւորին ու Գրիգոր ԹԳ պապին հետ , և Վաղարշ քանի մը քաղաքներուն տիրապետեց : Չգիմացու Հենրիկոս այն անիրաւ ապստամբութեան , ու զգուքը սպաննել տուաւ . ասով աւելի ալ գրգռեց իրեն դէմ հռոմէականաց մոլի եռանդը , պապը զինքը բանադրեց , Սորպոնի աստուածաբանները հրատարակեցին որ Հենրիկոս աթոռէն ձգուած է , և տեղապահ թագաւորական աթոռոյն անուանեցաւ Պրուսոյէնի կարգիւնալ մը : Հենրիկոս ճարը հատած գետն Վաղարշայի թագաւորին հետ միացաւ , անկէց զորք առաւ : Փարիզու , վրայ քաղեց , և այն ինչ քաղաքը մոնեղու վրայ էր , հակօր կընէմ (ժաբ Վրէման) անուանով դովնիկեան կրօնաւորին մէկը զարկաւ ըստ պաննեց զինքը : Եւ ահա այն մոլեռանդ աւաղակին համար Սարգիս յիսուսեանը չամբջաւ ըսելու թէ Վաղարշ յաւերժական պարծանքն է (æternum Gallæ decus) :

դամբանաձև սեղան մը բերին սե ծածկոցով և բեմին առջևը ներկայացուցին , վրան ահանախու թագ մը պատուական և եմիփորոն և այլն , ու ճակատը ՚ի տէր հանգուցեալ Հայրապետին շնաշխարհիկ անմահ անուանը ոսկեզօծ տառերով գրուեալ կը վայելէր . երկու աւագ քահանայք սգաւորապէս զգետնաւորեալ մին յաջմէ և միւսն ՚ի ձախմէ կը կայնէին , բռնելով հայրապետական խաչն և գաւազանը ՚ի ձեռնն որոնք սե քողով ծածկած էին , և շուրջանակի երկու տասան մանկունք սե քող ջահեր ձեռքերին և սեղանի կերպներով շարուած էին :

Ի ժամ սրբասացութեան , Պրուսոյու բոլոր քահանաները և վիճակներէն յատկապէս հրաւիրեալները , ամենքն ալ շուրջաններով և մեմբով , և սրբազան Վաղարշը եպիսկոպոսական զգետնով , ձեռքը սեղանի վրայ դրած բռնած , կարգաւ պահարանէն ելելով եկան եկեղեցւոյ ատենը կայնեցան . գպիւրբ կը շարուէին , նակին կարգադրեալ հոգեւոր երգերը սրտաւ ուսչ ձայնիւ և եղբերեղու եղանակաւ : Եւ երբոր հանգստեան ժամանակը մերձեցաւ , համայն ժողովրդոց մամբ բաշխուելով , պաշտօնը սխաւ ողբաձայն սողմնեցուցեալք և շարուէին : Եւ իսկուցաւ ծանր ու սրտաշարժ եղանակաւ : Եւ փառաւոր և տխրալի հանգիսը սկսած էր մեր սրբազան առաջնորդին աղբուս բեմբասացութեամբ : որ կը ծանուցանէր իւր հոգեւոր հօտին թէ լուսաւորչաժառանգ համադրական մայր թուրք սրբապետը Վստուածապատիւ Հայրապետէն և յընդհանրական Վաղարշապետէն ամենայն Հայոց : Ժամը չորսին աւարտեցաւ այս հոգեւոր շքեղ հանգիսը յամենեւեան սպասուելով այն սուրբ տխուր և սուրբ զգացմունքը , զոր անհնար է չղբալ ամեն ազգային սրտի այս տրամալի պարագայիս մէջ :

Վաղարշ մեր յարգույ թղթակիցներէն մէկը

Եւս պատմութիւնը հազարէն մէկն է որ հոս քանի մը խօսքով յիշեցնեմ , որպէսզի հասկըցուի թէ բուն ջերմեռանդ հռոմէական աստուածաբանից միտքը և կարծիքը մինչև ո՞ր կերպով : Եւ շարունակեմ ուրեմն անաշառ աստուածաբանից ու եկեղեցական պատմութեան վրայ ՚ի շատ տեղեկութիւն ունեցող ճամբարասիւրաց : Հռոմէայ պապերուն այսպիսի բացարձակ իրաւասութիւն ունենալը ճանաչուած էր երբեք հին դարերուն մէջ : Եւ շարունակեմ գտնէմ մեր ազգին եկեղեցական պատմութիւնը զիտոյողներուն : Սեր նախնի հայրապետը և վարդապետը որչափ ալ տեղ տեղ պատուաւոր յիշատակութիւն մը ըրած ըլլան ըստ արժանւոյն սրբոյն Պետրոսի յաջորդացը վրայ , երբ կամ ուր ըսած ունին թէ անոնք միայն են գրուել ընդհանրական եկեղեցւոյն Վրիստոսի , և թէ ո՞ր անոնց չհնազանդիլ իբրեւ օրինակ և միմիայն հովուապետաց , հերձուածողէ , հերետիկոս է , մոլորեալ է : Այսուրեք և ոչ երբեք : Եւ յիշտի հեռու էին մեր հնասէր և բարեւեր հայրապետները այդպիսի վարդապետութեան որ եթէ գիտնային թէ անոն պիտի դայ որ իրենց այն մէկ երկու պատուաւոր յիշատակութիւններէն առիթ պիտի առնէն ոմանք յաղբայնոց և յօտարաց պիղքելու թէ Պապը գերադոյն և բացարձակ իշխանութիւն և իրաւասութիւն ունին ՚ի վերայ ամենայն եկեղեցւոյ , ուստի և ՚ի վերայ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ , ամենեւին տարակոյս չունին որ այն պատուաւոր խօսքերն անգամ ըստ :

մարտի 9 ամսաթիվով հետևեալ յօդուածը կը յուզարկէ մեզ. զոր յօժարամիտ կըմտածմբ հրատարակելու, ըստորում պատմուած գէպքը պատկաւ կընէ մէջ միայն Տիմիտի Հայ բնակչաց, այլև բոլոր Հայոց ազգին ընդհանրապէս:

«Հաւաստի լուր ի թիֆլիզու, զոր գրէ հաւաստարկմ թղթակիցն մեր:

«Որպէս ընդ ամենայն Ռուսաստան, նոյնպէս և ի Վրաց տուն՝ ըստ մեծի մասին իշխանք և ազնուական տիրապետողք կառուածոց, զնեն և վաճառեն զկառուածս բնակչոցն հանդերձ՝ զորս ի Հայաստան, և այն՝ ի սահմանս Վրաստանի Ղորտս անուանեն: Չէ յայտնի թէ երբ և ուստի մտեալ իցէ սովորութիւն ի Վրաց տուն, մինչ ոչ ի Հայաստան և ոչ ի Վարսիաստան, գրացի ազգս նոյա չիբ այսպիսի օրէնք:

«Իսկովմ յայսպիսի Ղորտից չկարողացեալ հանդուրժել խտրութեանց տեարց կամ որպէս ասեն անդ, պարոնից իւրեանց, և կամ վասն ինչ ինչ անբաւականութեանց ծագելոց ի մէջ նոյնս գուն հորձեն աղատել զինքեանս և զգերս դաստանս իւրեանց ի ստրուկութենէ և գրին ի շարս հարկատու հպատակաց տէրութեանս:

«Յայտնի աւուրս ի կողմանս Կախէթու, բնակիչք Կուրքէվան գեղին, (որք էին 53 գեր. դաստանք, յորոց միայն 6 Հայք և մնացեալքն Վրացիք ազգաւ, բաղկացեալք ի 655 անձանց յարական և իգական սեռէ), գորով Ղորտք երեւել իշխանի միոյ, յորմէ և վստացեալք էին, ուստի միաբան միաբերան ցանկացան աղատել զինքեանս. որոյ վասն և խօսեցեալ ընդ պարոնն իւրեանց՝ առանց բողբեղոյ տէրութեանն՝ համաձայնիլ ի մէջ իւրեանց, ստանալ զարժէս գլխոց իւրեանց և տալ զվաւերացուցեալ թուղթն աղատութեան: Օկնի բազում զուգոյց կատարեցաւ համաձայնութիւնն. այսինքն հաւտուցեն Ղորտք պարոնին ի միում աւուր 26 հազար մանէթ արծաթ և ստանալ զթուղթն աղատութեան:

«Իւրեւցիք գիտէին քաջ, զի ի Կախէթ և ի Սիւնալ փոքրիկ քաղաքի նահանգի իւրեանց անկարելի էր գտանել զայնքան գումար ի փոխ առնուլ. վասնորոյ յիսնաչափ ծերունիք ելեալ եկին ի թիֆլիզ. ուր մնացեալ ամսաչափ, առն և գիւմէյին՝ խոստանալով և զմեծ տոկոսիս, անհնար եղև ի ձեռս բերել զայն. վասնորոյ պարտաւորեցան ի միւսում աւուրն յուսակը աուր վերադառնալ ի գիւղն իւրեանց:

«Յայնմ երեկոյի, այսինքն ի 10 յունվարի ամսոյս, ոմն ծանօթ անցիցն եկեալ ի տուն

Վարդան աղա Վրչախունւոյ, որոյ առատածեռնութիւնն և օգնէն տառապեալ գերդաստանաց ընդ բոլոր Վրաց տուն յայտնի էր և ապա յուցեալ ի բազում գէպս միջոցաւ Կովկաս օրագրոյն Ռուսերէն լեզուի անգամ, ի մէջ խօսակցութեան պատմէ զորոքմէն վիճակ այնոցիկ գեղջկաց: Վարդան աղայն, որպէս թէ յանել ընդ թէ ազգեալ զիւր մեծագործութիւնն և յայնմ ապացոյցանել, առաքէ զոմն ի սարսոււորաց իւրոց առ գիւղացիս տան, և թէ կարող իցեն իսկ և իսկ երկու անձինք քալ տա իւրն և պատմել զարդիւնութիւն իրին, յոյժ բարի. տպութէ ոչ յառաւօտուն մի վերադառնալ նոյա ի Կախէթ, այլ թող տան անձինք բանալէ տեկեցին տունքն. զի լուեալ զպատմութիւն անցիցն, ինքն օգնել ցանկալ նոյա: Վրչախի բարի համբաւն ոչ թող էտ նոյա մնալ սպասել ծագման արեւու: Յիշէ գիւղերն ամենայն պոյմանք առաջարկեալք ի Վարդան աղայէ Վրչախունւոյ ընդունելի եղև ի նոյնանէ. քանզի կամէր վիճանն Հայկազն՝ բարերար և մարգարէր հանդիսանալ և ոչ թէ զօգուտ ինչ քաղել ի նոյնանէ: Վհա պոյմանք, արդարեւ կարճ և արժանի ուշադրութեան:

«Վարդան աղան հատուցէ իշխանին կամ պարոնին նոյա զքսան և վեց հազար մանէթն առ ի աղատել փոխալ ի ձորտութենէ. գիւղացիք վերադարձուցեն զամենայն զայս գումարն ի միջոցն ութն ամաց առանց տոկոսեաց, և ի փոխարէն տոկոսեացն պարտաւորին գիւղացիք զհայազգի, զհամալիւղացի իւրեանց Վրչան Վաղեանց ուշիմ պատանին, որ արդէն ի Կիւրիսեան գաղացին ուսանի, ծախիւք իւրեանց թուղթ մնալ յայնմ զպոյցի ցաւարտել ընթացից ուսման առ ի արժանանալ ստորիմանի սուրբ քահանայութեան, և այնուհետեւ այս քահանայն ի մատուցանելն զսուրբ պատարագ՝ ցմահ իւր յիշեցոյ՝ զանուն Վարդան աղայի և հանգուցեալ ծնողաց նորա:

«Ի միւսում աւուր ամենայն պոյմանադրութիւնքն յերկրոցնց կողմանց փութեացան ի դատարանի. հասուցաւ իշխանին 26 հազար մանէթն և աղատեցան 655 հոգիք:

«Փոխարքայն Կովկասու մատուց Վարդան աղայի զնորհախալութիւն իւր հրապարակաւ և վեհափայլ սրբաշնորհութեամբ Կախէթիկան (որ յայնմամ կենդանի էր) ամենայն ջերմեանով և թեմով օրհնեաց զհազար որդին սրբոյ առաջնին: Կարող է ամենայն որ մահաբերել թէ գիւղական Հայք և Վրացիք՝ յերախտապար

տութենէ ցիր աստիճան ջերմեանդ որտիւ օրհնէին զբարերարն իւրեանց զՎարդան աղայն»:

Իզմիրի Ինքարիալ լրագրոյն՝ ապրիլի 11-23 թուոյն մէջ հետևեալ յօդուածը կըկարգաւորէ:

«Վրացիք երկու ծանրակշիւ խնդիր կան, որ թուրքաստանի ուշադրութիւնը գրաւած են. ասոնցմէ մէկը՝ դրամական է և միւսը՝ քաղաքական. այսինքն՝ Իրամանոցի խնդիրը և Իսախանեան իշխանութեանց խնդիրը: Վրացիք առանց յետախաղաց քայլ մը ընելու, ինչպէս որ ոմանք կուզեն հաստատելու այս բանը, գլխաւորութիւններու կողմանէ Վրացիք վստանի վաճառանոցին մէջ, զինի ժամանակ մը էտ մնալու ի պատճառս աղբային երեսփոխանաց ընտրութեան, որ աեղև ունեցաւ Վրացիոյ մէջ: Երկրորդ խնդիրը՝ պաշտօնական քաղաքագէտ անձոց բոլոր ուշադրութեամբ երթալոյ եղած է և չփութեալ թիւներ պատճառելու կըպատռնայ: Յիշեալ երկու իշխանութիւնները պիտի շարունակուին զատ կառավարելու, թէ պիտի միաւորուին ու մէկ վիճակ մը պիտի ըլլան: Յայտնի է որ այս խնդրոյն վրայ՝ մեծ տէրութեանց կարծիքը տարբեր են: Պարզապէս Սուլթան Սալիմի տեսութեամբ քննելով գործը, միաւորութիւնը ցանկալի բան մըն է, և այս գէպքիս մէջ ևս բաղմամբ առարկու թիւներ կընկալայանան: Վրացի թիւ պիտի դուրս գերադոյն իշխանութեանը, օտարադէի իշխան մը ձեռք քաշար, ինչպէս նաեւ երկրացի իշխան մը: Վրացի առջի գէպքին մէջ, արտաքին աղբեցութիւններէ կը վախճուի. և երկրորդին մէջ, բաղմամբ նախանձորգ գերդաստանաց պահանջմանքն, որոնք պիտի կարծեն թէ իրաւունք ունին այս իշխանութեան գլուխը անցնելու, ինչպէս իրօք ամենքն ալ միեւնոյն իրաւունք ունին:

«Վրաց երբոր ահագին պատերազմի մը ձեռք զարնուեցաւ, միթէ այս մտօք էր. միթէ Վրացեան աղբայնութեան վրայօք զբաղեալ էին յայն ժամ, թէ օմմանեան կայսերութեան փրկութեան վրայօք: Սուտի այսորումն օրս խիստ մեծ անտեղութիւն մը գործածած պիտի ըլլայ, եթէ այս կայսերութիւնը տիրապէսելու նպատակ ունեցող որոշումներ ձեռք առնուին: Վրացիութեան կուսակիցները պատուարի մը վրայօք կը խօսին միշտ. բայց պատուարը՝ Տիեֆթիւրի գէղը ամրացնելով կըլլայ. ուրիշ կեդրոն պատուար մը չիկրար ըլլալ: Նախարարոյ ցաւայնէ քաղաքագէտ պաշտօնական անձի մը համար՝ պարտաւոր ըլլալ զհետեւ անկախութիւնները ժողովրդեան մը որ կաշխատի միաւորուելու և

էն զգուշացած կըլային: Երբեք կըսենք, և կընանք շատ ապացոյցներով հաստատել թէ խաղաղապէս պատերազմներն ու եպիսկոպոսները որեւիցէ աղքէ, որեւիցէ ժամանակ, ամենին զժողովրդին չեն ցուցուցած ծանցնալու թէ Հռովմայ թիւնը առաջնութիւն մը ունի իրենց մէջ ի պատիւ յիշատակի սրբոյն Պետրոսի, և քաղաքին ալ նիւթական համբաւոյն: Եւ այս բանին հաստատութիւն է մասնաւորապէս մեր ազգին հայրապետներէն ու կաթողիկոսներէն ոմանց չափաւոր պատուով յիշատակութիւն ընելը Հռովմայ թիւնը և պապերուն վրայ. մանաւանդ Վիլիէլմուց ատեններն ու վերջի գարերուն մէջ: Վրաց պատիւ ընելուն և հաւատակութիւն ընծայելուն մէջ եղած տարբերութիւնը անհուն է: Վրացի աշխարհական թագաւորը ու կայսերը ալ իրարու պատիւ մեծարանք կընեն, միթէ անով իրարու հպատակ կըճանչուին: Որ Հայը կընայ ըսել խաճաճանքով թէ Հայոց կաթողիկոսները հպատակներ են տոնելով Հռովմայ պապերուն, ու յետոյ կամ անոնք և կամ անոնց յաջորդները գլուխ քաշեր ապստամբեր են: Վրացիք թէ եղած են բարեմիտ և կասկածելի պատմիչներ որ վերջին գարերուն կաթողիկոսներուն առ պապն գրած թղթերուն մէջ խոնարհական խօսքերը հպատակութեան տեղաւոր են: Վրաց այն թղթերը ընդունող պապերն անգամ այնպէս չեն հասկըցած անոնց խօսքերը, հայա լոկ խոնարհական կամ քաղաքավարական ու եղբայրութեան խօսքերուն տեղ գրեք են. անպար թէ ոչ, միթէ մէ

կէն ի մէկ չեն աճապարեք մարդիկ յուզարկելու և իբրեւ իրենց սեպհական վիճակ՝ այնպէս կառավարելու զՀայաստան, կամ թէ գտնէ կանգակ կըգրէին Հայոց որ այսուհետեւ իրենց կաթողիկոսին ընտրութիւնը պատկին հրամանաւ ու հաճութեամբ ըլլայ, ինչպէս որ ուրիշ ամենայն Հռովմականներէ կըպահանջեն: Իսկ արդ պատերազմ կողման այսպիսի պահանջմանք չէ եղած. ըսելէ թէ յայտնի է որ Հայոց կողմանէ է որ ամենին նշան մը չէ արուած անիկա յանձն առնելու. չէ նէ Հռովմայցիք միշտ պատրաստ էին և են այն պահանջմանքն ընելու ինչպէս որ յայտնի եղաւ նաեւ մեր օրերը՝ երբոր այժմու Պիոս Թ. պապին նախկին Ֆերրիէրի կարդինալը Պիոս գնաց:

Երբայ մէկը հարցնել հոս մեզի թէ «Հապտ Դաշնաց թղթին համար ինչ կըտես որ աղբին մէջ հարկւրաւոր տարիներէ ի վեր ընդունելի եղած, Պիոս տպուած Վրացիներէն պատմաւորութեանք ետեւէն այն ալ ծայրաւոր, և ընդհանրապէս իբրեւ սրբոյ Սուրբաբան մը Սեդեքիստի մէջ գրուած ուսում ու գրչիք ծանցուած է. և միթէ այն Դաշնաց թղթէն չիմացուիր որ մեր Սուրբաբանը, ուստի և իր յաջորդները, ի սրբոյն Սեդեքիստի ընդունել են բացարձակ և անկախ իշխանութիւն ի վերայ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ:

Սոս հարցման տալու պատասխանին լաւ հասկընալու համար գիտնալու է որ Լուրդայի առաւածաբանից մէջ առհասարակ ծանցուած ճշմարտութիւն մըն է թէ. ութերորդ գարուն

վերջերը, Հռովմայ թիւնը զիւրանալ պիտենէն ոմանք, և յանուանէ Իսիդորոս Սեդեքիստ մէկը, եթէ անանի չափ սուտ կոնգրակներ շնած են յանուան այլեւայլ պատկից ի սրբոյն Սեդեքիստի միջոցն որպէս Սեդեքիստի անունով, որ մինչև հիմա կան սուտ կոնգրակիք (գաղջ, fausses decretales) մակագրով հաւաքուած: Վրաց կոնգրակները շնոողներուն մի միայն իրաւաւորութիւնն է եղեր՝ պապերուն իշխանութիւնն ու իրաւաւորութիւնը մեծցնելու, ու բռնական տիրութեան եկեղեցւոյն Վրացիստի վրայ տարածել, այնպէս որ ուրիշ ամենայն պատերազմներն ու արքայիսկոպոսներն ալ իրենց իշխանութիւնը պապերէն առած սեպհներով անոնց հնազանդին ու հպատակին ամեն բանի մէջ: Սեդեքիստ պէս սպիտակ ժամանակ իւրին եղաւ այն անարժան խաբեբաներուն իրենց անհեթեթ խաղաղութեանը պարսկել, և այն կոնգրակներուն վիպալ թիւնը իբրեւ վաւերական խօսքեր ընդունել ընել իրենցմէ առել տգէտներուն: Սուտի և իրաւաւոր կըտէ Պիոսի գաղղիացի աստուածաբանը թէ «Վաւական է այս միայն գիտնալը թէ ալ հիմա մէկ մարդ մը չիայ այնչափ տգէտ՝ որ հաւատոյ մասի մը կամ եկեղեցական բարեկարգութեան խնդրոյ մը համար այն սուտ կոնգրակներէն վիպալութիւն բերէ, որ ութերորդ գարուն վերջերը շնուած է»:

Երբ ուր որ այն սուտ կոնգրակներէն մէկը կարգաւորէ ետեւ մեր մէջ գտնուած Դաշնաց թուղթը աչքէ անցնէ, անկարելի է որ մէկէն ի մէկ չհասկընայ թէ անիկա ալ նոյն քուրայէն

